

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Výchova u J. J. Rousseaua

Andrea Hasová

Bakalářská práce

2009

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra religionistiky a filosofie
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Andrea HASOVÁ**

Studijní program: **B6101 Filozofie**

Studijní obor: **Filozofie**

Název tématu: **Výchova u J.J.Rousseaua**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce bude zaměřena na filosoficko-pedagogickou stránku pojetí člověka u J.J.Rousseaua. Hlavními tématy budou přirozenost člověka, svoboda, řeč a přirozená výchova. Výchova bude analyzována ve dvou ohledech - jako negativní a pozitivní, jako proměna člověka a jako návrat k původnímu určení. V práci bude použito metody hermeneutické interpretace pramenných textů s cílem ukázat vnitřní rozporuplnost Rousseauových filosofických a pedagogických východisek.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.**
Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2008**
Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2009**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štámpach
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

Primární texty:

Rousseau, J.: Emil čili o vychování, 1.díl, Dědictví Komenského, Praha 1910, 249 s.

Rousseau, J.: Emil čili o vychování, 2.díl, Dědictví Komenského, Praha 1910, 471 s.

Rousseau, J.: O původu nerovnosti mezi lidmi, Svoboda, Praha 1949, 119 s.

Rousseau, J.: O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva, Dobrá voda, 2002, 151 s.

Rousseau, J.: Rozpravy, Svoboda, Praha 1989, 292 s.

Rousseau, J.: Vyznání, Odeon, Praha 1978, 544 s.

Sekundární texty:

Mácha, K.: Jean-Jacques Rousseau, Petrov, Brno 1992, 119 s., ISBN 80-85247-33-X

Furet, F.: Promýšlet Francouzskou revoluci, Atlantis, Brno 1994, 270 s., ISBN 80-7108-089-6

Ševčík, O., Pešková, J.: Filosofie-kultura-civilizace:(vybrané kapitoly), Pedagogická fakulta UK, Praha 1997, 128s., ISBN 80-86039-17-X

Pelcová, N.: Vzorce lidství - Filosofie o člověku a výchově, ISV nakladatelství, Praha 2001, 163 s., ISBN 80-85866-64-1

Tretera, I.: Nástin dějin evropského myšlení - Od Thalety k Rousseauovi, Paseka, Praha 2006, 374 s., ISBN 80-7185-819-6 (váz.)

Anzenbacher, A.: Úvod do filosofie, Portál, Praha 2004, 377 s., ISBN 80-7178-804-X

Přehledová literatura:

Rod, W.: Novověká filosofie II, Od Newtona po Rousseaua, Oikoymenth, Praha 2004, 579 s., ISBN 80-7298-109-9

ABSTRAKT:

Práce je zaměřena na pojetí člověka a výchovy u J. J. Rousseaua, myslitele žijícího v 18. století v revoluční Francii. První kapitola se zabývá filosofickými předpoklady, nahlíží na období osvícenství pozitivně, tzn. zdůrazňuje propagování myšlenky pokroku a racionálního náhledu na svět. Je to století, které chce být osvícené, pohlcené optimismem a pramení z ducha osvícenství – touží po volnosti, rovnosti a bratrství. Optimistické století má i své negativní stránky ve formě sociální nerovnováhy, nezorganizované vlády, období teroru, krveprolití a masového gilotinování. Do této situace vstupuje Rousseau jako iniciátor nových přístupů k člověku a přírodě, aby tak vyjádřil nedůvěru k moderní civilizaci a osvícenským myšlenkám. V druhé kapitole je nastíněno pojetí lidské přirozenosti a přírody v myšlenkách J. J. Rousseaua. Třetí kapitola rozpracovává fenomén výchovy, který Rousseau pojímá jako hledání cesty, jak se stát člověkem a jak žít. Rousseau volí právě výchovu, protože člověk se rodí nehotový a nedokonalý. Výchova je analyzována ve dvou ohledech – jako negativní a pozitivní, jako proměna člověka a jako návrat k původnímu určení. Ve čtvrté kapitole je výchova pojata jako průsečík paradoxů a protikladů, avšak obsahuje také mnoho dalších popudů, které přetvořily výchovu novým směrem.

J. J. Rousseau - osvícenství – přirozenost člověka – příroda – výchova – svoboda

ABSTRACT:

The work is focused on the concept of man and the education of J. J. Rousseau, thinker living in the 18th century in revolutionary France. The first chapter deals with the philosophical presumptions, views the Enlightenment period positively, ie. stresses the promotion of ideas of progress and rational view of the world. It is a century that wants to be enlightened, and absorbed optimism stems from the spirit of the Enlightenment - longs for freedom, equality, and fraternity. Optimistic century has also a negative side in the form of social imbalances, non-organized government, the terror, carnage and mass decapitation. In this situation, enters Rousseau as the initiator of new approaches to man and nature, so that expressed skepticism about the modern civilization and ideas of the Enlightenment. In the second chapter outlined the concept of human nature and of nature in the ideas of J. J. Rousseau. The third chapter elaborates on the phenomenon of education which Rousseau designed as finding ways to become a man and how to live. Rousseau optes for the education, because man is born incomplete and imperfect. Education is analyzed in two respects - as negative and positive, as the transformation of man and as a return to the original destination. In the fourth chapter is the intersection of education conceived as paradoxes and contradictions, but also contains many other initiatives that led to the new direction of education.

J. J. Rousseau - Enlightenment – natural substance of man - nature - education - freedom

PROHLÁŠENÍ:

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 31. 03. 2009

Andrea Hasová

PODĚKOVÁNÍ:

Ráda bych poděkovala paní doc. PhDr. Naděždě Pelcové, CSc. za pečlivé vedení mé práce. Zejména za příjemnou spolupráci, inspirující podněty a také za cenné připomínky.

OBSAH:

OBSAH	8
ÚVOD	9
1. FILOSOFICKÉ PŘEDPOKLADY – NÁHLED DO DOBOVÉ SITUACE	11
2. POJETÍ LIDSKÉ PŘIROZENOSTI A PŘÍRODY V MYŠLENKÁCH J. J. ROUSSEAU	16
2. 1. ROUSSEAUOVO POJETÍ PŘÍRODY	16
2. 2. LIDSKÁ PŘIROZENOST A PRAPŮVODNÍ PŘIROZENÝ STAV	19
2. 3. MYŠLENÍ A ŘEČ	23
3. VÝCHOVA - JAKO NÁSTROJ PROMĚNY ČLOVĚKA A NÁVRAT K PŮVODNÍMU URČENÍ	26
3. 1. ČLOVĚK A VÝCHOVA.....	27
3. 2. TEORIE VÝCHOVY – PEDAGOGICKÝ ROMÁN EMIL ČILI O VYCHOVÁNÍ.....	30
4. VÝCHOVA JAKO PRŮSEČÍK PARADOXŮ A PROTIKLADŮ U J. J. ROUSSEAU	36
ZÁVĚR	42
BIBLIOGRAFIE	43
SEZNAM PŘÍLOH	44

ÚVOD:

V úvodu své práce se pokusím vysvětlit, proč jsem si toto téma zvolila, a poté se zaměřím na to, jak jsem ho zpracovala.

Téma Výchova u J. J. Rousseaua jsem si zvolila proto, že mě zaujal svými filosofickými a pedagogickými myšlenkami, ale také rozporuplností své osoby. Dalším impulzem k výběru tématu byla snaha lépe porozumět jeho myšlení a hlouběji proniknout do problematiky výchovy, jak ji podává tento významný osvícenský filosof.

Práce je rozdělena do čtyř hlavních kapitol. První kapitola je zaměřena na náhled do dobové situace, tedy na epochu osvícenství ve Francii v 18. století. Na osvícenství je nahlíženo několika způsoby – pozitivní náhled je spojen propagováním myšlenky pokroku a rozvojem vědy. Do popředí se staví rozum a racionálně se nahlíží na svět. Ovšem vše pozitivní má i netušené negativní stránky ve formě sociální nerovnováhy, nezorganizované vlády, můžeme mluvit o období teroru a hrůz, krveprolití a masového gilotinování. Do této situace vstupuje J. J. Rousseau s kritikou myšlenky pokroku a vědy. Kriticky se staví proti moderní společnosti, která člověka formuje určitým směrem a kazí jeho původní přirozenost.

Druhá kapitola se zabývá pojetím lidské přirozenosti, původního přirozeného stavu a přírody v myšlenkách J. J. Rousseaua. Celým dílem velkého Francouze se vine myšlenka o rozporu mezi přírodou a kulturou (společností). Svou povahou je Rousseau určen k tomu, aby se izoloval od společnosti a stal se svobodným uprostřed nezkažené přírody. Byl cizincem ve své době, celé ovzduší společnosti mu bylo cizí.

O fenoménu výchovy se rozepisují ve třetí kapitole. Rousseau výchovu pojímá jako hledání nové cesty, jak se stát člověkem v původním smyslu a svobodně žít, tedy navrátit se k původnímu určení člověka. Zároveň Rousseau volí výchovu jako nástroj proměny člověka. Člověk přichází na tento svět

nehotový a nedokonalý, a právě výchova je předpokladem, aby se člověk stal člověkem. Výchova začíná již zrozením a bez pomoci druhých bychom se neobešli. Rousseau pojímá výchovu jako svobodnou a přirozenou – tzn. výchova má vést k tomu, aby dítě poznávalo samo v přirozeném prostředí, v přírodě. Vychovatel mu má být nápomocen, má mu být asistentem. Svoboda ponechává v každé etapě výchovy neustálý rozvoj osobnosti a spontánní vývoj přirozených schopností. Každé dítě je jiné, má své nahlížení na svět a specifické rysy myšlení.

Ve čtvrté kapitole jsem se snažila popsat výchovu jako průsečík paradoxů a protikladů. Otázky výchovy nejsou ve výchovném románu Emil čili O vychování řešeny uspokojivě, ocitáme se na „tenkém ledě“. Rozporuplnost Rousseauových filosoficko-pedagogických myšlenek souvisí s jeho životní dráhou a chabým duševním stavem. Celkově však jde o výchovné myšlenky, které jsou podnětné, jde o nový individuální přístup k dítěti, který otevírá oči rodičům, aby dbali na prožití dětství svých dětí. Rousseau *„je myslitelem, který chybuje a současně hovoří nadčasově“*.¹

V práci je použita metoda interpretace pramenných textů. V závěru práce jsem se snažila shrnout důležité Rousseauovy filosoficko-pedagogické myšlenky.

¹ CACH, J. Rousseauovské paradoxy. In *Pedagogická orientace*, 2003, č. 3, s. 113.

1. FILOSOFICKÉ PŘEDPOKLADY - NÁHLED DO DOBOVÉ SITUACE

„Francouzská revoluce roku 1789 byla zatím největším vzepětím lidstva za změnou toho, co se zdálo být jeho odvěkým údělem – útlakem přírody a společnosti.“

Jan Patočka

Epocha osvícenství je úzce spojena se slovem světlo. Jde o racionalistické pojetí dějin společnosti jako boje světla rozumu s tmou nevědomosti a předsudků. Osmnácté století chtělo být chápáno jako století osvícené a naplněné optimismem, toužilo být jakýmsi světlem, které je spojováno s věděním, vírou v lidský rozum, s propagováním vzdělanosti. Pro mnohé osvícence byl rozvoj vědy, umění a přepychu pozitivním výkvětem a pokrokem. Věda má být srozumitelná, má vše rozumově přiblížit a vysvětlit, ale musí být podložena fakty a zkušenostmi. Osvícenci chtěli obsáhnout veškeré vědění, začali soustavně pracovat na Encyklopedii². „*Encyklopedie měla být úplným přehledem toho, čeho až dosud dosáhl pokrok lidského ducha a podat o tom jasný a srozumitelný výklad s vyloučením jakéhokoli nadpřirozeného principu.*“³

Společensky bylo uznáno, že rozum je přece silnější než dosavadní rozum starých režimů. Když se I. Kant zabýval odpovědí na otázku, co je osvícenství, dospěl k závěru, že „*osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti*“.⁴ Příčina nesvéprávnosti není v nedostatku rozumu, ale v obavě používat vlastní rozum bez cizí pomoci. „*Sapere aude! Měj odvahu používat svůj vlastní rozum!*, je tedy heslem osvícenství.“⁵ Kant pojímá osvícenství negativním směrem, který míří k „východu“, „k cestě ven“. Jde o proces, který nás vysvobozuje ze stavu „nesvéprávnosti“. Kant se kriticky staví k tomu, že se řídíme a necháváme vést cizí autoritou. Pohodlnost a lenost jsou příčinou toho,

² Encyklopedie měla 28 svazků a vycházela od roku 1751 do roku 1780; encyklopedie (řec. enkyklios = v kruhu, paideia = vzdělávání). In STÖRIG, J. S. *Malé dějiny filosofie*. 4. vyd. Praha : Zvon, 1995. s. 267.

³ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. 5. vyd. Praha : Paseka, 2006. s. 337.

⁴ KANT, I. Odpověď na otázku: co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 381.

⁵ *Tamtéž*, s. 381.

že se nemusíme namáhat, tzn. nemusíme myslet.⁶ „Pro každého jednotlivého člověka je tedy těžké vymanit se z nesvéprávnosti, jež se mu stala takřka druhou přirozeností. Dokonce se mu v ní zalíbilo a je zprvu neschopen používat vlastního rozumu, protože mu dosud nebylo dovoleno, aby to zkusil.“⁷ Kant vidí „cestu ven“ jako probíhající proces, ale také jako „úkol a závazek“. Jako řešení navrhuje změnu, která je možná jen změnou sebe sama. Osvícenství je požadavek dovršení dospělosti, zralosti a vyspělosti. S tímto přenesením do sféry rozumu souvisí boj osvícenců za nezávislost myšlení a svobodu přesvědčení. Pokrokovým rázem tohoto ideového proudu bylo zdůraznění přirozené rovnosti lidí např. proti stavovství a privilegiím, svobody proti despotismu, demokracie proti aristokratismu, snášenlivosti proti fanatismu. Tento myšlenkový proud je ovlivněn dobou vystupňovaného absolutismu, uměle udržovanou společenskou rovnováhou. Krize ve společnosti vyvrcholila vzbouřením francouzského lidu proti absolutistické vládě a nastaly převratné změny ve francouzské společnosti. Starý režim byl v rukou krále, avšak revoluce je gestem lidu. Absolutistická vláda byla královstvím poddaných, nová éra Francie bude charakterizována národem občanů. Pro starou společnost byly určující výsady, pro novou bude určující rovnost. Francouzská revoluce na jedné straně pramení z ducha osvícenství – volnost, rovnost, bratrství. Absolutistický systém vlády jako celek je svržen. Osvícenství je pohlceno optimismem, který nedomýšlí důsledky „vítězné“ situace. Na druhé straně následuje hrůzovláda, teror, drsné krveprolití, masové gilotinování, které odporuje původním ideálům rovnosti a svobody. Každodenní život „nového“ lidu nabývá masový rozměr, dav lidu vstupuje do dějiště revoluce a není k udržení. Vize lepší budoucnosti potenciálně otevírala nové možnosti, nyní spíše poukazuje na nebezpečí ve formě invence, nerovnováhy, nezorganizované vlády, „...uvádí do pohybu tolik neslýchaných sil,

⁶ Srv., viz FOUCAULT, M. Co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 365.

⁷ KANT, I. Odpověď na otázku: co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 382.

že tím jsou proměněny tradiční mechanismy politiky, je tomu tak proto, že se usidluje do prázdného prostoru, či spíše že proniká do mocenské sféry, jež byla ještě včera zakázána a dnes byla náhle obsazena.“⁸ Tento dialog mezi společnostmi a státem představuje hluboké dějinné pouto, které je do jisté míry spojeno s revolucí. Ta se jakoby staví zády ke státu a přiklání se ke společnosti. „Revoluce totiž mobilizuje jedno a odzbrojuje druhé: je to výjimečná situace, jež otevírá sociální prostor rozvoje, který je mu takřka vždy uzavřen.“⁹ Tato politická debata se nejspíše přemístila od jedné revoluce k další, od revoluce minulé k té „přítomné“. Do jisté míry předcházející revoluce ovládá myšlenky budoucí, „podobně jako stará geologická vrstva, ač pokryta pozdějšími nánosy, nepřestává modelovat krajinu a její profil“.¹⁰ „Revolucí se snad lze zbavit osobního despotismu nebo vykořisťování a zvuče, nikdy jí však nedosáhneme opravdové reformy smýšlení; nástrojem ovládnutí bezmyšlenkovitého davu budou nové předsudky stejně, jako jimi byly ty staré.“¹¹ Drama, které vyústilo roku 1789 „se neustále znovu odehrávalo v každé generaci a týkalo se týchž problémů a symbolů v kontinuitě vzpomínek proměněných v předmětu kultu a hrůzy“.¹² Toto století můžeme právem nazývat epochou strachu z revoluce, terorů a ztrátou jistých jistot. Osvícenství se odehrává na počátku moderní doby, převratné dění zasahuje společnost i jednotlivce. Osvícenské ideje, které měly společnosti pomoci vystoupit z krize, ukazují v neuspořádaném revolučním dění svoji druhou tvář. Francouzská revoluce doznívá ještě v následujících stoletích, změny ve společnosti např. způsobily pád občanské společnosti do 1. světové války („díky“ myšlence pokroku, rozvoji vědy). „Hloubka evropské krize je tím pouze odkryta,

⁸ FURET, F. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1994. s. 31.

⁹ *Tamtéž*, s. 31.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 14.

¹¹ KANT, I. Odpověď na otázku: co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 382.

¹² FURET, F. *Promýšlet francouzskou revoluci*. 1. vyd. Brno : Atlantis, 1994. s. 15.

*naznačena a otevřena – moderní společnost vzešla z tradiční společnosti, ale sama se stává místem nekončící krize.*¹³

*„V moderní době pak proti sobě stojí v samozřejmé opozici člověk poznávající subjekt a příroda redukovaná na svět objektů jako zdroj surovin a energie. Na konci doby moderní se před námi odkrývá křehkost a nebezpečí obsažená ve výsledku (evropská technika a organizace), který v konečné instanci není ničím jiným než produktem výkladu světa zaměřeného na rozvíjení moci a síly života.“*¹⁴ Proti osvícenskému programu se kriticky staví postmoderní filosofové. Odmítají subjekt–objektový rozvrh světa, popírají objektivní svět jako předmět našeho vnímání. Postmodernismus odmítá jakýkoli racionální koncept, na kterém je osvícenství založeno.

Osmnácté století je často nazýváno stoletím filosofickým. Ve filosofii 18. století je kladen důraz na srozumitelnost, filosofové slevují z odbornosti a exaktnosti. Osvícenští filosofové začali neobvykle sledovat dění ve společnosti. Za filozofy byli považováni *„všichni svobodomyšlní, racionálně založení duchové, učenci, spisovatelé i mnozí kněží, kteří na svých schůzkách v pařížských salónech a kavárnách, i ve své intenzivní literární činnosti používali filosofie k cílům společenské kritiky“*.¹⁵ Osvícenství *„je stoletím kritiky – vědecké, literární, společenské – kritika, publicistika se ujímá role zprostředkovatele mezi dílem, objevem a publikem – novou veřejností“*.¹⁶ Při celkové charakteristice osvíceneckého období je potřeba soustředit se i na překážky, které částečně boří postavené hradby zdánlivě jednoduchého plánu. Osvícenství nesouvisí jen *„s formulováním myšlenky teorie pokroku (Turgot, Condorcet), ale ihned i s pochybnostmi o pokroku a výsměchem lacinému optimismu (Voltaire) a především s otázkou po ceně pokroku“*.¹⁷ Rousseau tuto situaci chápe jako určitou

¹³ PEŠKOVÁ, J., ŠEVČÍK, O. *Filosofie-kultura-civilizace*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 100.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 24.

¹⁵ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*, 5. vyd. Praha : Paseka, 2006. s. 335.

¹⁶ PEŠKOVÁ, J., ŠEVČÍK, O. *Filosofie-kultura-civilizace*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 98.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 107.

ztrátu kulturního optimismu – „úpadek, který vždy znovu vyžaduje určité kompenzace, ale po té se znovu odvíjí proces úpadku, který předchodí kompenzační účinky anuluje, přičemž právě tím se odhaluje, co v sobě měly blahodárného“.¹⁸ Röd píše, že „se s Rousseauem objevuje něco úplně nového: totiž onen postoj, díky němuž se Rousseau jeví jako připravovatel protiosvěcenství“.¹⁹ Naprosto neškoleným způsobem, avšak nadchnut vášnivým citem, Rousseau řeší, zda pokrok věd a umění přispěl ke zlepšení společnosti. Podle Rousseaua jde o úpadek, tímto se staví proti myšlence pokroku. Do této dějinné situace přichází Rousseau jako iniciátor nových přístupů k člověku a přírodě, který vyjádřil nedůvěru k moderní civilizaci a osvícenským myšlenkám jako nositelům hodnot narušených ekonomickými a lidskými vztahy. Rousseau se zabývá všestrannou a k jádru pronikající kritikou kultury, do takto chápané kritiky je zasazena kritika moderní a zkažené společnosti. Pro Rousseaua je to doba, kdy je vyzdvižována věda a pokrok a je opomíjena pravá lidská přirozenost. Člověk se bezcílně vydává na běh za banalitami a cizími myšlenkami. Hluboká a rozsáhlá společenská krize a krize vlastní osobnosti je řešitelná pouze prostředky jdoucími k samotným kořenům.

¹⁸ PECHAR, J. Současné pohledy na Rousseaua. In *Filosofický časopis*, 1994, č. 2, s. 240-241.

¹⁹ RÖD, W. *Novověká filosofie : Od Newtona po Rousseaua*. Praha : Oikoymenth, 2004. s. 486.

2. POJETÍ LIDSKÉ PŘIROZENOSTI A PŘÍRODY V MYŠLENKÁCH

J. J. ROUSSEAU

„Ze všech lidských znalostí nejužitečnější, ale nejméně pokročilá, se mi zdá znalost člověka.“²⁰ Těmito slovy začíná Rousseau předmluvu ke své Rozpravě o původu nerovnosti mezi lidmi. Člověk je centrem jeho úvah, jeho přemítání i nesnází. Aby Rousseau mohl zodpovědět otázky, které ho tíží, je přesvědčen o tom, že musí důkladně poznat člověka. Jeho způsob zkoumání člověka je charakteristický především etickým zřetelem, s nímž se vyslovuje k problémům dobra a zla, spravedlnosti a nespravedlnosti, svobody a nesvobody a v neposlední řadě se zabývá přirozeným stavem v opozici k moderní společnosti.

2.1. ROUSSEAUOVO POJETÍ PŘÍRODY

Rousseau se ve svých myšlenkách zabývá rozporem mezi člověkem a společností. Tou společností, která ničí lidskou přirozenost, protože je plná materiálního bohatství, intrik, přetvářek a nerovností mezi lidmi. Rousseau se ve svém zamýšlení neustále pohybuje kolem přírody a lidské přirozenosti. Tento svět přírody je mu oporou, jakýmsi ochranným štítem před sociální situací a krizí ve společnosti. Tento specifický postoj k přírodě charakterizuje samotného Rousseaua, je okouzlen její krásou a pestrostí barev kolem sebe, zároveň se mu stává „azylem“, do kterého utíká před moderní společností a lidmi. Svět přírody je pro J. J. Rousseaua „setkání“ s Bohem, vášnivou touhou po tomto nezkaženém světě, po pocitu samoty, svobody a klidu duše.

V Rousseauově podání je příroda „živoucím důkazem, ba ztělesněním existence Boží“.²¹ Náboženství je s ní úzce spjato. Vše kolem svědčí o tom, že příroda je krásná a dobrá, protože je ztotožněná s Bohem. Bohoslužba v chrámu již není pro proticírkevního Rousseaua určujícím momentem. Pro Rousseaua se modlitbou stává samotná příroda, která nahrazuje církev a Boha. Rousseau píše: „Rozjímání v ústraní, studium přírody, pozorování nutí samotáře, aby vzlétal neustále k původci věcí a aby hledal se sladkým neklidem účel všeho, co vidí, a

²⁰ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 77.

²¹ STIBRAL, K. Jean Jacques Rousseau a novověké vnímání přírody. In *Estetika*, 1/2/2003, s. 28.

příčinu všeho, co cítí.“²² Novověký člověk je Bohu o něco blíže. Příroda se stává jakýmsi „chrámem přírody“ a prostředníkem Boha na zemi v protikladu k modernímu lidstvu. „*Obraz přírody mi ukazoval jenom harmonii a ladné rozčlenění, obraz lidstva mi ukazuje jenom zmatek, nepořádek.*“²³

Místo samoty, pocit osamocení v přírodě není pro Rousseaua tragický pocit související s vykořeněností ze společnosti, je to naopak pocit kladný. Rousseau oslavuje samotu, je to vhodný prostor ke klidu duše, k chvílce s Bohem a „*kde je člověk sám sebou*“.²⁴ Netouží po lidských vztazích a společenské družnosti. Pociť osamocení je pro Rousseaua světem, kde se uzavírá do sebe a dělá ho to šťastným mužem. I na sklonku života Rousseau osamocen řeší velké společenské otázky. Tyto otázky, jimiž jsou „*šťěstí, svoboda, vděčnost a nevraživost, pomíjejícnost a věčnost rozkoše, osobní uspokojení, vztahy k přírodě – byly a jsou centrálními otázkami lidského bytí ve společnosti*“.²⁵ J. J. Rousseau se odvrátil od společnosti proto, aby našel místo pro své vyrovnání s osudem a se sebou samým. „*Nadarmo by se lidé vraceli ke mně, nenašli by mě už. Při opovržení, které ve mně vzbudili, styk s nimi byl pro mne bezvýznamný, ba byl by mi na obtíž, a jsem stokrát šťastnější ve své samotě, nežli bych mohl být, žije s nimi.*“²⁶ Paradoxně připouští: „*A přece zase cítím, nutno přiznat, radost, že žiji uprostřed lidí, dokud můj obličej je jim neznám. Ale té radosti mi dlouho nedopřávají.*“²⁷ Samota je jakousi obrannou fází vlastní přirozené existence proti nevlastní a neautentické existenci, která je vnucována zkaženou společností. „*Sám a sám pro zbytek svého života, když toliko v sobě nacházím útěchu, naději a mír, nesmím a nechci se již obírat než se sebou samým.*“²⁸ Stáhnout se do ústraní

²² ROUSSEAU, J. J. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. s. 46.

²³ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. II. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1911. s. 101.

²⁴ STIBRAL, K. Jean Jacques Rousseau a novověké vnímání přírody. In *Estetika*, 1/2/2003, s. 30.

²⁵ NÁVRÁTIL, J. Rousseauova kritika kultury, In: *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. s. 14.

²⁶ ROUSSEAU, J. J. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. s. 23.

²⁷ *Tamtéž*, s. 159.

²⁸ *Tamtéž*, s. 25.

společnosti nebylo pro Rousseaua vůbec snadné, jak by se mohlo zdát. „*Ocitl jsem se zprvu v takovém labyrintu rozpaků, nesnází, námitek, spletitostí, temnot, že dvacetkrát jsem upadl v pokušení nechat všeho a byl jsem téměř odhodlán zřít se marného hledání a držet se ve svých rozhodnutích pravidel obecné opatrnosti a nehledat je již v zásadách, které jsem tak pracně objasnil.*“²⁹

Být svobodný souvisí se stavem, kdy jsme sami sebou. Moderní společnost je zlem a nedovoluje mu, aby byl sám sebou. Krajina, příroda je zrcadlem svobody, každý je svobodný ve svých myšlenkách a představách. Člověk by měl uskutečnit návrat do vlastního nitra, vydobýt si vlastní vnitřní svobodu. Důležitým pojítkem mezi svobodou a přírodou je sebe-bytí. Člověk při pobytu v přírodě je postaven před možnost navrátit se ke své původní svobodě. „*Člověk se narodil svoboden a všude je jako v okovech.*“³⁰ Svoboda jako možnost volby a rozhodnutí je důležitým pojmem podstatné části Rousseauova díla. Rousseau definuje svobodu jako poslušnost vůči zákonu, který jsme si vytvořili.³¹ Rostoucí odcizení člověka a dosavadní vývoj společnosti uvrhl člověka do sevření a člověk se vlastně odcizil sám sobě. Pojem svobody můžeme chápat, jak negativně tzn. „od“ (násilí, útlaků, ...), tak pozitivním směrem „k“ (vzdělání, cestování, ...), tedy jako možnost k činnosti. Svoboda neodmyslitelně patří k určení lidské přirozenosti, „*at' už ve smyslu spontaneity chtění a jednání, či ve smyslu právní svobody*“.³² Právě svoboda odlišuje člověka od zvířete. Můžeme říct, že člověk i zvíře jsou inteligentními tvory, avšak to podstatné, co tvoří mezi člověkem a zvířetem hranici, je schopnost člověka svobodu si uvědomit. Toto uvědomění pojí člověka s jeho spiritualitou, kterou Rousseau řadí k bytostnému určení lidské přirozenosti.

²⁹ *Tamtéž*, s. 50.

³⁰ ROUSSEAU, J. J. *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Český Těšín : Linhart, 2002. s. 12.

³¹ Srv. Thomas Hobbes tvrdí, že svoboda končí tam, kde začíná zákon.

³² RÖD, W. *Novověká filosofie II : Od Newtona po Rousseaua*. Praha : Oikoymenh, 2004. s. 488.

Příroda má velký význam i pro stránku výchovnou. Pozitivně působí na formování mladého člověka, zejména na rozvoj jeho citů a vlastností. Mladí lidé mají být vychováváni ve vztahu k přírodě.

2.2. LIDSKÁ PŘIROZENOST A PRAPŮVODNÍ PŘIROZENÝ STAV

Aby bylo jeho úsilí korunováno úspěchem, je si jist, že musí vyřešit otázku lidské přirozenosti, to znamená objasnit, jaký je člověk ve své přirozené pravdivosti. Rousseau stejně jako mnozí osvícenští myslitelé vychází z teorie přirozeného zákona. *„Jasně vidíme jen to, že k tomu, aby zákon byl zákonem, je třeba, aby nejen vůle toho, kterého zákon zavazuje, se mu uvědoměle podrobovala, ale aby zákon byl též přirozený, aby mluvil bezprostředně hlasem přírody.“*³³

Rousseau se snaží přiblížit - myšleno přirozený stav, z něhož by mohl odvozovat to, co jej zajímá. Stav přirozený je podle Rousseaua stavem ideálním, protože lidé si byli v prvotním přirozeném stavu rovni majetkově a byli dokonce i svobodní. *„Je proto zapotřebí uskutečnit návrat k počátečnímu, přirozenému, nezkaženému, jednoduchému stavu – le retúr aux origines - návrat k prvopočátkům, k principům, k původnosti.“*³⁴ Příroda se mu stává vzorem či pravzorem, podle něhož by se mohla určovat i kritéria pro život v lidském světě. Chápat člověka jako součást přírody znamená dosahování souladu a harmonie s přírodou. Ovšem Rousseau nechce vidět přírodu z pohledu přírodovědce. *„Je snadné, uznávám, jít a nasbírat písek a kamení, nacpat si jím kapsy a pracovnu a dodávat si tím vzezření přírodovědce, avšak ti, kdo se tomu věnují a omezují se na takové sbírky, jsou obyčejně bohatí nevědomci, kteří hledají jen zalíbení stavět se na obdiv.“*³⁵ Vzájemné pozorování přírodního stavu se stavem kulturním se stává východiskem pro hledání společné cesty. *„Kdo hovoří o přírodním stavu, ten hovoří o stavu, který už neexistuje, který snad nikdy neexistoval a*

³³ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 80.

³⁴ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha : Paseka, 2006. s. 354.

³⁵ ROUSSEAU, J. J. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. s. 121.

pravděpodobně existovat nebude, ale který musí být nicméně myšlen, aby mohla být správně pochopena přítomnost.“³⁶

Stav, který je mu východiskem, je zbaven přítomnosti rozumu jako určujícího nástroje. Rousseau odlišuje dvě vlastnosti, jež jsou starší než rozum a jsou stejné pro všechny živé tvory. První vlastností je *snaha pro zachování, přežití*. Druhou vlastností je *přirozený soucit*, jímž je obdařen každý živý tvor a jehož projevy se dostavují v případě, když vidíme hynout nebo trpět jakoukoliv živou bytost. Z těchto předpokladů sestávají podle Rousseaua pravidla přirozeného práva. Rozum pak stojí v opozici vůči zásadám přirozeného práva. „*Rozum, jenž svým postupným vývojem potlačil nakonec i přírodu, je nucen uvést tato pravidla na jiný základ.*“³⁷

Rousseaua zajímají aspekty lidského spolužití. Kořen společenských nesnází Rousseau rozpoznává v oblasti společenského vývoje. „*Byl jsem vržen již od svého dětství do víru světa, poznal jsem brzy ze zkušenosti, že nejsem stvořen k tomu, abych v něm žil, a že v něm nikdy nedospěji do stavu, jehož mé srdce potřebuje.*“³⁸ „*Tento pocit, živený výchovou již od dětství a zesilovaný po celý můj život oním dlouhým tkanivem běd a neštěstí, jež jej vyplňovaly, vedl mě k tomu, že jsem se pokoušel po všechny časy poznat přirozenost a určení své bytosti s větším zájmem a péčí, než jsem shledal u kteréhokoli jiného člověka.*“³⁹

Společenské poměry v předrevoluční Francii činí z člověka nešťastného tvora, odcizují jej pravému lidskému poslání. Rousseau kritizuje i své současníky, kterým samotná filosofie nic neříkala: „*Studovali přirozenost lidskou, aby mohli o ní učeně mluvit, ale nikoli, aby poznali sebe, pracovali, aby poučili druhé, ale ne, aby osvětili sebe ve svém nitru.*“⁴⁰ Nerovnost mezi lidmi pramení ze vzniku a růstu soukromého vlastnictví ve společnosti. Bohatství a

³⁶ PEŠKOVÁ, J., ŠEVČÍK, O. *Filosofie-kultura-civilizace*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 112.

³⁷ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 81.

³⁸ ROUSSEAU, J. J. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. s. 43-44.

³⁹ *Tamtéž*, s. 44.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 44.

nerovnost majetku jsou příčinou všeho zla. Rousseau si je vědom, že nerovnost není problémem historickým, tedy problémem, který existuje odjakživa. K problému nerovnosti také řadí vzájemnou závislost jednoho člověka na druhém, která je podmíněna rozvojem dělby práce a civilizace. „...pokud se tedy věnovali jen takové práci, kterou mohli dělat sami, a umění, k němuž nebylo zapotřebí součinnosti mnoha rukou, žili volní, zdraví, dobří a šťastní, jak jen mohli být podle své povahy, a zahrávali si mezi sebou něžností nezávislého styku. Ve chvíli, kdy jeden člověk potřeboval pomoci druhého, kdy zpozoroval, že je užitečné, aby jeden měl zásoby pro dva, však rovnost zmizela. Zavedlo se vlastnictví, práce se stala nezbytnou a hluboké lesy se měnily v líbezná pole, která bylo třeba zavlažovat lidským potem a na nichž brzo pozorujeme klíčit otroctví i bídu, vzrůstající úměrně s úrodou.“⁴¹

O této závislosti nemůže být v prapůvodní společnosti ani řeč, protože člověk zde byl tvorem soběstačným, nestal se závislým ani jako výrobce, ani jako konzument. K tomuto ideálu není potřeba dospět, ale znovu se vrátit.

V přirozeném stavu se všichni lidé mohli pyšnit rovností, nikdo z nich se nepovyšoval na druhého, lidé nebyli znalí majetku a vlastnictví. Základním rysem této izolované společnosti byla mravní neporušenost. Kde nebylo vlastnictví, tam nemohlo být křivdy ani pokroku. Nezávislost jednoho člověka na druhém zaručovala, že co jeden člověk objevil, současně s ním zaniklo. Každý jedinec a každé nové pokolení museli vždy znovu vše objevovat a odhalovat. Tato myšlenka skončila s objevem vlastnictví. „*Onen člověk, který si obsadil jistý kus pozemku, prohlásil: Tohle je mé!*“⁴² Onen jedinec obelhal lidi a stal se zakladatelem společnosti, která je úzce spojena s majetkem a vlastnictvím. Rousseau rozlišuje dva druhy nerovnosti - nerovnost přirozenou, jinými slovy tělesnou, a nerovnost mravní, jinak politickou. Již z tohoto pohledu je patrné, že proti sobě stojí jakoby dva světy, svět přirozený a svět mravní, tudíž příroda se stává oblastí mimo dobro a zlo, byť je ve své podstatě dobrá. „*Spíše než o*

⁴¹ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 122.

⁴² *Tamtéž*, s. 115.

přirozené dobrotě lze tedy mluvit o jakémisi stavu mimo dobro a zlo.“⁴³ Abychom se mohli zabývat lidskou společností, musíme ji paradoxně opustit, neboť je nepřirozená a musíme sestoupit až k přírodnímu stavu.

Rousseauův přirozený stav „*se vyznačuje absencí sociálních vztahů, totiž vztahů komunikace*“.⁴⁴ Tento přirozený stav nechce z člověka udělat primitiva, který by znovu lezl po čtyřech, jak to provokativně komentoval Voltaire. Tento stav, který autor Rozprav považuje za nejlepší pro člověka, ale už není stavem čistě přírodním, protože je zkalen náznaky osobního vlastnictví. „*Má se jednat o stav, který se vyznačuje prostotou, skromností, nezávislostí, múzami a spokojeností. Potřeby jedinců byly omezené, technické prostředky dostačovaly pouze k tomu, aby jednotlivcům zajistily to pohodlí, které je nutné ke spokojenosti.*“⁴⁵ Ke vzniku rodinných vazeb nevedl u prapůvodního člověka ani pud rozmnožovací. Rodiče necítili žádný vztah a odpovědnost ke svému dítěti. Obě pohlaví se více nestýkala, když dítě matku nepotřebovalo, neznamenal pro ni nic. Stojí před námi člověk v přírodním stavu, jenž je v jednotě s okolní přírodou a zároveň je osamělý, není v žádném bližším vztahu s ostatními lidmi.

Nerovnosti, jež se vyskytují v tomto stavu, jsou čistě biologickou záležitostí - například „*tělesné vady, dětství, stáří a nemoci všeho druhu, smutná to znamená naší slabosti*“.⁴⁶ Důležitým aspektem tohoto stavu je odolnost a síla osamělého individua. Příroda člověka utužuje, činí je odolným a silným, málo náchylným k nemocem. Až vývoj a společenskost učinila člověka méně odolným, slabým a pohodlným. „*Stejně je tomu s člověkem. Když se stane společenským a otrokem, stane se též slabým, bázlivým, plazivým... Jeho měkký a zženštilý způsob života ničí jeho sílu a odvahu. Zvláštní příčinou toho, že člověk degeneroval citelněji, je všechno to pohodlí, které si vytvořil a jemuž zvykl.*“⁴⁷

⁴³ PECHAR, J. Současné pohledy na Rousseaua. In *Filosofický časopis*, 1994, č. 2, s. 227.

⁴⁴ RÖD, W. *Novověká filosofie : Od Newtona po Rousseaua*. Praha : Oikoymenh, 2004. s. 503.

⁴⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie : Od Newtona po Rousseaua*. Praha : Oikoymenh, 2004. s. 504.

⁴⁶ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 89.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 91.

Tímto se člověk vzdaluje od přirozeného stavu, kdy žije pouze jako individuum a současně se přibližuje k „novému přírodnímu stavu“, který je vrcholem všech lidských špatností. Na počátku cesty stojí svobodný člověk, na konci je otrok a nesvobodný jedinec. *Šťastný divoch*⁴⁸, zastupující přírodní stav, „*touží jen po odpočinku a svobodě, chce jen žít a zůstat zahálčivý a ani duševní klid stoika se nepřibližuje jeho hluboké lhostejnosti ke všemu ostatnímu*“.⁴⁹ Naopak člověk společenský „*žije ve stálé činnosti, potí se, jedná, ustavičně se stará, aby našel zaměstnání ještě namáhavější, pracuje až do úpadu a spěchá vstříc smrti, jen aby se udržel naživu, nebo se vzdává života, aby získal nesmrtelnost*“.⁵⁰ Rousseauův člověk kmitá mezi nutností přírodního stavu a nutností společenskou.

Naskytá se otázka, nakolik je člověk ve svém prastavu, kdy je osamělý, spjat s přírodou. Veškeré jeho schopnosti, jež z něj činí uvažující a myslící bytost, jsou v něm potencionálně uloženy. Tento jedinec již disponuje jinou kvalitou než ostatní živí tvorové, což znamená, že je něčím výlučný. Člověk má tedy díky těmto skrytým vlastnostem schopnost zdokonalovat se a tato schopnost je stejná, jak pro celý lidský druh, tak i pro jednotlivce. „*Pokud nesnáze, které obklopují tyto otázky, dovolí debatovat o rozdílu mezi člověkem a zvířetem, všimněme si jiné, odlišné, ale velmi podstatné vlastnosti, která je nesporná. Je to schopnost zdokonalovat se, jež za vhodných okolností rozvíjí všechny další schopnosti a sídlí stejně v celém druhu jako v jednotlivci. Zvíře je po několika měsících tím, čím bude po celý život, a jeho druh po tisíci letech stejný, jako byl v prvním roce tohoto tisíciletí*“.⁵¹

2.3. MYŠLENÍ A ŘEČ

Rousseauovy úvahy o myšlení a řeči jsou úzce spojeny s vnímáním a představivostí. Schopnost myšlení - abstraktního rozumování se podle Rousseaua

⁴⁸ Rousseau ve svých Rozpravách přirovnává přirozeného člověka ke šťastnému divochovi.

⁴⁹ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 144.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 144.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 93.

nemohla vyvinout, pokud by se člověk nestal tvorem společenským, navíc pokud by neměl k ruce takový nástroj, jakým je řeč. „*Kdybychom chtěli předpokládat, že divoch byl tak obratný v myšlení jako naši filozofové, kdybychom z něho udělali filozofa podle jejich vzoru, který by sám objevil nejvznešenější pravdy, který by si vytvořil velmi abstraktním rozumováním pravidla spravedlnosti a rozumu, odvozená z lásky ke všeobecnému pořádku anebo ze známé mu vůle jeho stvořitele, kdybychom prostě předpokládali v jeho duchu tolik inteligence a osvěty, kolik by jí měl mít a kolik má ve skutečnosti těžkopádnosti a hlouposti, jaký užitek by mělo lidstvo z celé této metafyziky, kdyby se nemohla sdělovat a zanikla by s jednotlivcem? ... Uvažme, kolik myšlenek vděčí za svůj vznik zvyku řeči, jak mluvnice cvičí a ulehčuje myšlení.*“⁵²

Rousseau dává do souvislosti řeč s myšlením. Abstraktní myšlení se stává něčím nepřírozeným. Řeč, která rozvoj myšlení doprovází, byla dle Rousseaua původně křikem, přirozeným křikem, jenž byl doplňován gesty a pohyby. „*První řečí člověka, řečí nejsvětovější, nejenergičtější, jedinou, která mu stačila, dokud nepotřeboval přesvědčovat shromážděné lidi, byl přirozený křik.*“⁵³ Určujícím momentem bylo zavedení slova. Až později se vyskytují slova ve funkci slovesa, podmětu a předmětu. „*Znalost přídavných jmen se rozšiřovala velmi těžko, protože to jsou většinou slova abstraktní a abstraktní myšlení je výkon obtížný a nepřírozený.*“⁵⁴ Řekli jsme, že myšlení, jež je spojené s rozvojem řeči, se Rousseauovi stává něčím nepřírozeným, stojícím v opozici proti prvotnímu přirozenému soucitu všech živých tvorů. S rostoucími znalostmi se mění i rozlišovací schopnosti a možnosti řeči jako nástroje. Rousseau si všímá i jazyka z hlediska vytváření pojmů. „*Pokusme se načrtnout obecný obraz stromu, nikdy se nám to nepodaří. Proti své vůli jej uvidíme velký nebo malý, řídký nebo hustý, světlý nebo tmavý. Kdyby záleželo na nás vidět na stromě jen to, co je na každém*

⁵² ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 97.

⁵³ *Tamtéž*, s. 99.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 100.

*stromě, ten obraz by se tomu stromu vůbec nepodobal. Věci čistě abstraktní si představujeme stejně, nebo je chápeme jen podle řeči.*⁵⁵

Zkusme si představit, jak bychom si rozuměli slovu „*hmota, duch, podstata, způsob, tvar pohyb, když je nesnadno chápou i naši filozofové, kteří jich užívají již dlouho. Je to proto, že představy, které souvisí s těmito slovy, jsou čistě metafyzické a nemají v přírodě žádný vzor.*“⁵⁶

Rousseau se ve výchovném díle *Emil čili O vychování* věnuje způsobu řeči svého chovance. Jeho chovanec má řeč prostou a málo košatou. „*Mluví z pravidla zpříma, bez obalu a mluví jenom proto, aby mu bylo porozuměno, Užívá málo kdy sentencí, protože se nenaučil sevšeobecnovati své myšlenky; má málo obrazů, protože zřídka kdy ho stihne vášeň.*“⁵⁷ Rousseau kritizuje, že v dnešní době používáme rozum příliš čistě. „*Mluva znameními, která mluví k obraznosti, byla zanedbána a tak jsme přišli o nejvýraznější mluvu. Účinek slova je vždycky slabý, a k srdci lze mluvit mnohem lépe okem než sluchem. Chtějíce přiznati veškerou sílu rozumování omezili jsme své předpisy na slova, nevložili jsme jich do činů.*“⁵⁸ Předmět, „ *který se ukazuje očím, vzněcuje obraznost, dráždí zvědavost, udržuje ducha v očekávání toho, co se řekne, a často tento předmět sám řekne vše*“.⁵⁹

Rousseau upozorňuje, že se na děti nemá spěchat, aby začaly mluvit. Opačným výsledkem je, že si „*podrží mnohé děti po celý svůj život chybnou výslovnost a zmatenou mluvu, pro kterou jim téměř ani není rozumět*“.⁶⁰ Rousseau doporučuje, aby dítě nemělo více slov než představ. „*Myslím, že jedna z příčin, proč venkované myslí obyčejně správněji než lidé z města je, že jejich slovník je méně obsáhlý. Mají málo představ, ale srovnávají je velice dobře.*“⁶¹

⁵⁵ ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. s. 100-101.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 101.

⁵⁷ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. II. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1911. s. 64.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 166.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 167.

⁶⁰ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 56.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 60.

3. VÝCHOVA – JAKO NÁSTROJ PROMĚNY ČLOVĚKA A NÁVRAT K PŮVODNÍMU URČENÍ ČLOVĚKA

Zamýšlíme-li se nad syntézou Rousseauových úvah o přírodě, přirozeném stavu, společnosti, filosofii – nezbyvá nám nezmínit také výchovu v literární podobě - Emil čili O vychování⁶². J. J. Rousseau věnoval v obecně společenských a filosofických úvahách místo otázkám pedagogickým. Názory tohoto myslitele zasáhly do utváření názorů na výchovu a vzdělávání. Rousseau se kriticky vymezuje proti dogmatismu a pasivnímu scholastickému vyučování. Středověká výchova založena na mechanickém pamětním učení, krutých a přísných trestech a na výuce univerzálního latinského jazyka, který vytlačoval jazyk mateřský. Taková škola už není školou, ztrácí lidské i výchovné opodstatnění a mění se ve vězení těl i duší, tato škola potlačuje osobnost dítěte. Kritický přístup ke stavu výchovy a názorů na výchovu je nutno vidět v širších souvislostech, které jsou obsaženy v knize velkých rozporů a prokletí, v Emilovi. Rousseaua nelze pochopit jako celek, neznáme-li jeho pedagogické a výchovné myšlenky. Listujeme-li stránkami pedagogického románu, setkáváme se s průřezem protikladů a paradoxů. Současně však toto dílo je protestující a hledající nová východiska v oblasti výchovy. Rousseauova koncepce výchovy měla pozitivní ohlas – matky se navracely ke svým potomkům, ošetřovaly je a rodina opět plnila svou funkci - díky utváření prostředí podle zásad přirozené a svobodné výchovy, které respektují věkové zvláštnosti dítěte a jeho potřeby. Tuto skutečnost můžeme považovat za jádro Rousseauových výchovně-vzdělávacích myšlenek. Rousseau byl nemilosrdný ke starému světu, dovedl však důkladně pochopit hloubku změn, před které byla společnost postavena. Koncepce výchovy vychází z celkové dobové atmosféry myšlení, z kritiky starého ve společnosti i ve výchově a je účinným nástrojem rekonstrukce člověka i jeho výchovy. Rousseau volí výchovu, protože záměrně působí na osobnost jedince, na jeho vývoj, potřeby a ovlivňuje podmínky, které umožňují rozvoj jedince. „*Přicházíme na*

⁶² ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl, II. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. 1911.

*svět slabí, potřebujeme sil; nepřinášíme si na svět nic, potřebujeme pomoci; rodíme se nevědomí, potřebujeme úsudku. Vše, čeho nemáme při narození a čeho potřebujeme, až vyrosteme, dává nám výchova.*⁶³ Člověk se rodí nedokonalý, nehotový a výchova je předpokladem, aby se člověk stal člověkem. Výchova u J. J. Rousseaua pojímá vychovávaného jako subjekt, který se podílí na vlastním utváření své osobnosti. Pojmy svoboda a přirozená výchova jsou dva nosné pilíře, které spojuje klenba, představující strukturu pojetí výchovy u J. J. Rousseaua.

3.1. ČLOVĚK A VÝCHOVA

*„Sókratés chtěl změnit člověka, přesněji, chtěl dát impuls k tomu, aby člověk sám hledal i nalézal podstatnější vztah k základním úběžníkům života. Rousseau, a v tom je osvícenec, v tom je moderní, svěřuje člověka moci výchovy.*⁶⁴ Právě s výchovou nelze otálet, je třeba ji začít v útlém mládí, naše výchova se zahajuje již zrozením. Člověk přichází na tento svět a bez pomoci druhých se neobejde. Člověk potřebuje souvislou péči a výchovu. Díky svému nspecifickému určení a nevybavenosti má na výběr z široké palety možností a stává se bytostí, která je otevřená vůči světu. Avšak své bytostné možnosti nemůže rozvíjet bez socializace a výchovných procesů. Výchova je specificky lidská činnost a svět se nám stává srozumitelný díky dědictví z generace na další generaci. *„V tomto případě jde o udržení tradice vědění, o množství teorií a poznatků, hodnot a norem, ale i vzorců chování a obyčejů, do nichž je třeba dorůstající generaci uvést tak, aby si je dokázala osvojit a přijala je jako součást lidské existence.*⁶⁵ Výchovu máme částečně ve svých rukou. *„Rostlině se dává*

⁶³ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I.díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 6.

⁶⁴ PEŠKOVÁ, J., ŠEVČÍK, O. *Filosofie–kultura–civilizace*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 111.

⁶⁵ KOŤA, J. Pedagogika a její vědní profil. In *Pedagogika pro učitele*, Praha : Grada, 2007. s. 49.

*tvář pěstěním, člověku výchovou. ... Někteří si nařikají na dětství, ale nevidí, že by lidské pokolení bylo dávno zaniklo, kdyby člověk nebyl začal od dítěte.*⁶⁶

Když je tedy výchova důležitým aspektem lidského spolu-pobývání, vyskytuje se zde otázka, jakým směrem chceme člověka vychovat. *Klademe-li si zde otázku po místě výchovy v lidském životě, pak se tím na jedné straně distancujeme od tradičního určování podstaty výchovy a na druhé straně předběžně naznačujeme, že nám půjde o cestu či cesty k ní, jako k něčemu, co patří k bytí člověka.*⁶⁷ Výchova nám není něčím cizím, vždy jsme do ní nějak zapuštěni, jako vychovávající a vychovávaní. Vždy máme již nějaké předporozumění, co výchova je. Vodítkem ve výchově je to vlastní, to, co určuje výchovu a člověka. Na této výchovné cestě se nacházíme v neustálém nebezpečí, že se celkově ztratíme. Proto je důležité vytyčit si cestu a výchovou se niterně zabývat. Ve výchově jde o společnou poradu, která vede k cestě, jak být člověkem. Jde také o vzájemné předávání životních zkušeností a postojů. V životě člověka není nic dokončeného, výchova je procesem celoživotním. Vychovatel vychází a předává vlastní dobové pojetí výchovy. Pouze výchova nám naznačuje cestu pro vlastní stanoviska, výchova je jakési zvykání, proces tvorby, ale také zápas mezi vychovávajícím a vychovávaným. Můžeme říci, že jedinec se člověkem nerodí, ale postupně stává.⁶⁸ Ve výchově jde o *formaci*,⁶⁹ „jakožto utváření možností, které jsou v člověku přirozeně dány...“⁷⁰ Patočka dělí proces formace na *neuvědomělou, bezděčnou*, např. jak nás ovlivňuje rodina, vnější vlivy a okolí. A na *uvědomělou, bezděčnou*, která se týká výchovy. „*Výchova je formace lidské schopnosti k společenství takovým způsobem, aby kulturní obsah, jehož se starší generace dopracovaly, byl předán generaci nové,*

⁶⁶ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I.díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 6.

⁶⁷ MICHÁLEK, J. *Topologie výchovy*, 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 1996. s. 9.

⁶⁸ Srv., viz MICHÁLEK, J. *Topologie výchovy*, 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 1996.

⁶⁹ Srv., viz PATOČKA, J. *Filosofie výchovy*. *STUDIA PEDAGOGICA*, Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997, č. 18, s. 22.

⁷⁰ PATOČKA, J. *Filosofie výchovy*. *STUDIA PEDAGOGICA*, Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997, č. 18, s. 22.

*kteřá se stane tímto způsobem plnoprávným členem ve společnosti starších.*⁷¹ Ve výchově je vymezen *smysl formace*, tedy smysl výchovy ovlivňuje sám vychovávaný. Ve výchově se nemůžeme zaměřit pouze na individuum (vychovávaný), ale musíme si uvědomit, že individuum je součástí celku (společnosti). *„Z toho může vytrysknout úmysl chtít skutečně předat jistou životní formu, jisté statky, kterými společnost žije, chtít prostě formovat druhé úmyslně.*“⁷² Proces výchovy vychází z předpokladu, že člověk je bytost nehotová. *„Nehotovost však neznamena přímo nějaký nedostatek, nýbrž jenom plastičnost, možnost rozvíjet se různými směry.*“⁷³

Podle Rousseaua má být vychovatel chovanci příkladem, vždyť všichni to znají *„exempla trahunt“*⁷⁴ – například v řecké polis chtěli vychovat dokonalé občany, Rousseau chce vychovat člověka, ovšem přirozeného. Člověk je paradoxně od přírody nehotový a právě výchova se zaměřuje na tuto nehotovost, ukazuje mu cestu, jak se stát člověkem.

„Tak, jak vyjde z mých rukou, nebude ani úředníkem, ani vojákem, ani knězem, to přiznávám, bude v první řadě člověkem, dovede býti – bude-li třeba – vším, čím člověk má býti, zrovna tak dobře, jako kdokoliv jiný, a nechť ho osud donutí k jakékoliv změně místa, on bude vždycky na svém místě.“⁷⁵

Učitel musí být sám člověkem v plném smyslu, musí jít osobním příkladem. Zejména soukromý život a výchovné působení by měly být v souladu s výchovným procesem. Jinak může vzniknout deformace charakteru žáka, pokrytectví, rozpor mezi slovy a činy, ideálem by měla být lidskost bez slabosti. Jde o nové pojetí vztahu mezi žákem a učitelem, učitel volí žáka a žák volí učitele. Učiteli vždy jen náleží úkol, aby chovance motivoval k touze poznat něco a pak aby byl nablízku dostačujícímu lidskému rozumu. Rousseau chce

⁷¹ PATOČKA, J. Filosofie výchovy. *STUDIA PEDAGOGICA*, Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997, č. 18, s. 23.

⁷² PATOČKA, J. Filosofie výchovy. *STUDIA PEDAGOGICA*, Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997, č. 18, s. 26.

⁷³ *Tamtéž*, s. 23.

⁷⁴ „Příklady táhnou“ (staré latinské přísloví), tzn. být příkladem ve výchově.

⁷⁵ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O výchování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 12.

vyformovat výchovou člověka přirozeného, současně ukázat jeho vývoj. „*Před volbou rodičů příroda ho přivolává k životu lidskému*“⁷⁶, tedy k žití. Nezbytné je vyučit chovance k povolání žít. „*Jakmile dovedou cítiti slast žití, přičiňte se, aby jí užili. Přičiňte se, aby neumřely, aniž okusily života, ať je Bůh k sobě povolá kdykoliv.*“⁷⁷

3.2. TEORIE VÝCHOVY – PEDAGOGICKÝ ROMÁN EMIL ČILI O VYCHOVÁNÍ

Určující věta, která charakterizuje Rousseauovu výchovu člověka zní: „*Všechno jest dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí, vše zvrhá se v rukou člověka.*“⁷⁸ Člověk se staví proti přírodě, nic mu není dobré, dokonce ani samotný člověk. Rousseau tvrdí, že jedinec se rodí od přírody dobrým a primárním úkolem přírody je zachovat jeho duševní čistotu po co nejdelší dobu. Rousseau se věnoval otázce čisté lidskosti. „*Lidé, buďte lidští, to je vaše první povinnost. Buďte lidští ke každému stavu, ke každému věku, ke všemu, co není člověku cizí.*“⁷⁹ Kládl důraz na vnitřní sílu člověka a vyzýval k zápasu o lidskost. Doporučuje udržovat lásku k dětství a radí, aby se podporovala dětská přirozenost. Rodiče by si měli uvědomit průběh dětství svých dětí. Aby si v pozdějším věku nevyčítali, že bránili „*těmto malým, nevinným tvorům, aby neužívali této doby tak krátké, která jim unikne*“.⁸⁰ Rousseau se i kriticky zamýšlí nad dobovými názory, které jsou pro mnohé čtenáře neobvyklé. „*Kolik hlasů se ozve proti mně! Slyším z dálky volání oné pochybené moudrosti, která nás neustále vrhá mimo nás samy, které přítomnost je pořád ničím a která pracuje bez ustání pro budoucnost, jež uniká tím více, čím dále jdeme ku předu.*“⁸¹ Neměli bychom zapomínat, co odpovídá pravému lidskému údělu. „*Lidstvo má své místo v pořadu věcí, dětství zase má svoje místo v lidském životě. Je třeba*

⁷⁶ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 12.

⁷⁷Tamtéž, s. 64.

⁷⁸Tamtéž, s. 5.

⁷⁹Tamtéž, s. 64.

⁸⁰Tamtéž, s. 64.

⁸¹Tamtéž, s. 64.

*pozorovati člověka v člověku a dítě v dítěti. Prikázati každému jeho místo a upevniti ho tam, uspořádati vášně lidské podle ustrojení člověka, to je vše, co můžeme učiniti pro jeho blaho.*⁸² Výrazným rysem Rousseauovy výchovy je citlivý a vnímavý vztah k dítěti. Je zde zdůrazněn požadavek na prožití dětství. *„Příroda chce, aby děti byly dětmi, než se stanou dospělými.“*⁸³ Dítě má být opravdu dítětem, jinak se nemůže později úspěšně stát dospělým člověkem. Je zde nadčasově chápaná obrana vlastního dětského světa před nepříznivými vlivy moderního světa.

Výchova má podle Rousseaua tři zdroje – přírodu, lidskou aktivitu a smyslový svět. *„Vnitřní vývoj našich schopností a našich ústrojů, to' výchova přírodní, naučiti nás, abychom schopností takto vyvinutých užívali, to' výchova lidská. A zkušenost, které získáváme si o věcech, jež působí na naše smysly, to' výchova věcmi.“*⁸⁴ Jediná výchova, kterou máme ve své moci, je výchova lidská, ale pouze do jisté míry, v moci vlastně nemáme nic. Rousseau hluboce promýšlel nepřirozený stav, ve kterém se lidstvo nalézalo. Od tohoto předpokladu se odvíjelo Rousseauovo myšlení v oblasti výchovy, kde rozlišoval dva způsoby výuky. Vyučování veřejné a společné je špatné – *„výchova veřejná neexistuje již a nemůže existovati, neboť, kde není vlasti, tam nemůže být občanů“*⁸⁵. Vyučování individuální a domácí, které zabraňuje vytvářet lidi dvojaké, *„kteří na pohled dělají vše v zájmu jiných, ale ve skutečnosti jedině v zájmu vlastním. Ale jelikož toto počínání jest společné všem, nikoho neoklame ... To je tedy vesměs marná námaha.“*⁸⁶ Abychom se vymanili z tohoto rozporu, ve kterém jsme unášeni dvěma směry – přírodou a lidmi, jsme *„nuceni dělit se mezi tyto hybné síly, sledujeme jakousi výslednici jejich, která nás nevede ani k jednomu cíli ani k druhému. V takových bojích, kolísající po celý život, končíme jej, aniž jsme se*

⁸²ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 65. Rousseau nesouhlasí s dobovým názorem, že dítě je již hotový člověk, který zodpovídá za své činy. Je zde položena jedna ze zásad moderní pedopsychologie.

⁸³ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 81.

⁸⁴*Tamtéž*, s. 7.

⁸⁵*Tamtéž*, s. 10.

⁸⁶*Tamtéž*, s. 11.

mohli uvésti ve shodu s sebou samými a aniž jsme byli užiteční sobě nebo ostatním.“⁸⁷

Kdybychom však tyto hybné síly spojili v jednu a odstranili rozpory lidské, *„bylo by nutno viděti ho (člověka) celého hotového; bylo by třeba, abychom znali z pozorování jeho náklonnosti... viděli jeho pokrok, sledovali jeho chod: zkrátka, bylo by třeba, znáti přirozeného člověka“*.⁸⁸ Co charakterizuje bytí přirozeného člověka? *„Člověk přirozený jest sám sobě vším, on jest číselná jednotka, absolutní celek, který nemá vztahů než k sobě samému nebo k sobě rovnému.*“⁸⁹ Člověk přirozený je ovlivňován svobodným jednáním, přirozenou výchovou, která ho má naučit snášet slasti i strasti lidského života. Individuální výchova má za úkol naučit správně se pohybovat ve společnosti, ale vyhnout se omezujícím předsudkům. Děti si nemají na nic zvykat. *„Připravujte z daleka vládu svobody jeho a užívání vlastních jeho sil, nechávající tělu jeho zvyk přirozený, uschopňující se, aby se vždy dovedlo ovládati a prováděti ve všem svoji vlastní vůli, jakmile bude míti jakou.*“⁹⁰ Děti si od útlého dětství nemají vytvářet návyky a mají se vést k tomu, aby si dokázaly vážít vlastní svobody jako tělesného prožitku. *„Nedopusťte, aby dítě v okamžiku, když počne dýchat, vyšedši z lůna mateřského, bylo dáno do nového obalu, který je tísní ještě více. Žádné čepečky, žádné povijany, žádné peřinky! Zaviňte je do volných a velkých plen, ve kterých by se mohly všechny údy volně pohybovati...*“⁹¹ V pozdějším věku Rousseau doporučuje, aby rodiče vodili dítě *„každodenně doprostřed louky. Tam nechť běhá, nechť se vyráží a padne třeba stokráte za den; tím lépe: alespoň se naučí rychleji vstávat. Blahý pocit svobody zahojí sám mnoho bolestí.*“⁹²

Zvyky a předsudky činí člověka nešťastného. *„Člověk občan rodí se, žije a umírá v otroctví: když se narodí, sešněrují ho do plének, když umře, zatlukou ho do rakve, dokud podrží lidskou podobu, dotud jest spoután našimi*

⁸⁷ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O výchování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 11.

⁸⁸*Tamtéž*, s. 11.

⁸⁹*Tamtéž*, s. 9.

⁹⁰*Tamtéž*, s. 44.

⁹¹*Tamtéž*, s. 40.

⁹²*Tamtéž*, s. 62.

zřízenými.“⁹³ Člověk by měl mít odstup od společnosti a od svých žádostí, jedině tak může být sám sebou a zůstat navždy šťastný. Nejvhodnější dobou pro uskutečnění takového životního styku založeného na přirozenosti je dětství. Měli se dítě otužovat proti nepříznivému osudu lidského bytí, je zapotřebí, aby pracovala pouze příroda a zkušenost. „*Nedávej svému chovanci žádného naučení slovy; má se učit jen zkušeností.*“⁹⁴ K osobní zkušenosti by dítě mělo dospět vlastním uvažováním, vlastní empirií. Dítě snese změny a nové zkušenosti, snadno se přizpůsobí. „*Vycvičte tedy děti pro rány osudu, které jim bude snášeti jednou. Otužte tělo jejich proti nepříjemnostem počasí, podnebí, živlů; proti hladu, žízni, únavě; ponořte je ve vodu Stygu.*“⁹⁵ Rousseau radí, že máme předem vytušit potřeby dětí. Děti nemáme laskat, abychom je utišili. „*Děti dostanou spíše kýlu z toho, když se namáháme, abychom je utišili, než necháme-li je plakati; ...*“⁹⁶

V pedagogickém díle Rousseau uvažuje o výchově chlapců, pro výchovu dívek zastával konzervativní názory doby. Výchova dívky má být určována jejím vztahem k muži, má mu prospívat, mluvit jeho slovy. V díle se vyvoleným mužem stává Emil, ideální chovanec. Je sirotkem z bohaté rodiny, který je vychováván na venkově. „*Na vesnici bude mít vychovatel mnohem lépe v moci vše, co bude chtít dítěti ukázati; jeho dobré jméno, jeho řeči a příklad budou mít váhu, které by nikdy neměly ve městě.*“⁹⁷ Dítě, které vychovatel přijme do výchovy, musí být řádně odkojeno a musí být zdravé. Emila odvádí do přírody, která ho začleňuje k výchovným úkolům. Tato přirozená výchova má vést dítě k tomu, aby se snažilo poznávat samo. Dítě si má užívat svobodu a učit se žít v souladu s přírodou. Emil se nebude nic učit z paměti, protože není studia hodícího se dítěti. Rousseau také odmítá knihy, protože jsou nástrojem soužení

⁹³ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O výchování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 14.

⁹⁴ *Tamtéž*, s. 83.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 21.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 52.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 88–89.

dětí. Jedinou knihou mu bude samotná příroda, např. při kresbě a malování mu jako předloha bude sloužit příroda jako originál. Avšak i bez knižního studia nezůstává chovanec nečinný - „*vše, co dítě vidí, vše, co slyší, působí na ně, a vzpomíná si na to; zaznamenává u sebe činy a výroky lidí; a vše, co je obklopuje, jest knihou, z níž obohacuje...*“⁹⁸ Závislost je mu povolena jen na věcech, nikoli na lidech. Má se snažit překonávat přirozené nástrahy. S dítětem se má jednat na úrovni jeho rozumu, pomocí slov a pojmů. Jediným povoleným trestem pro dítě je snášet všechny důsledky svého jednání, rozhodnutí, zde mluvíme o tzv. negativní výchově (dítě na vlastní kůži pozná zimu, je celé promodralé a záleží pouze na něm, zda-li se půjde ohřát). Právě svoboda, kterou svému chovanci Rousseau ponechává, mu kompenzuje malá zla, kterým ho vychovatel vystavuje. Člověk k poznání dobra potřebuje pocítit i malá zla, taková je už jeho přirozenost. Rousseau nebude Emila všemožně chránit a dávat na něj neustálý pozor, aby se nezranil a nepocítil bolest. Trpět a pocítovat bolest, to je první věc, kterou dítě musí zakusit na vlastní kůži. „*Jestliže dítě spadne, tu – jak je maličké – si nezlomí nohu; udeří-li se holí, nerozbije si ruku, vezme-li něco ostrého do ruky, nezmačkáne pevně a neřízne se hluboko. Nevěděl bych, že by kdo viděl dítě volně se pohybující zabítí nebo zmrzačiti se nebo si ublížiti velice ...*“⁹⁹

Výchova v pozitivním smyslu nastane, až ji bude dítě vyžadovat samo. Předčasná pozitivní výchova by předbíhala přírodu a neodpovídala by představě přirozeného rozvoje dítěte. Rousseau doporučuje, aby se činil opak toho, jak se dříve postupovalo ve výchově. „*Dělejte právě opak toho, co je obvyklé, a budete jednati skoro vždy správně. Protože lidé nechtějí míti z dítěte dítě, nýbrž učence, nemohou se otcové a učitelé ani dočkati, aby mohli peskovati, opravovati, kárati, lichotiti, hroziti, slibovati, poučovati a domlouvati. Ty jednej lépe: buď rozumný a nerozumuj se svým chovancem, obzvlášť ne, abys mu dokázal, co se mu nelíbí;*

⁹⁸ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 113.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 62.

neboť uvádět rozum vždy ve věcech nepříjemných, znamená zprotiviti mu jej a zviklati důvěru veň už záhy v duchu, který ještě není s to jej chápati.“¹⁰⁰

Tento přístup vede ke zmiňované negativní výchově, jde spíše o odstranění překážek než o přímé výchovné působení. Výchovu Rousseau pojímal jako prostředek k hledání nového ve společnosti a k pojetí lidské kultury. Svoboda člověka ničí umělý tlak ve společnosti a zároveň ponechává v každé etapě výchovy neustálý rozvoj osobnosti a posiluje přirozené instinkty. Formu výchovného procesu řídí vychovatel tak, aby žák (Emil) měl pocity svobody a samostatnosti.

Je zde vyjádřeno typickým rousseauovským způsobem hledání průsečíku mezi nutností a svobodou, tzn. mezi vlastním biologickým rozvojem dítěte a výchovným působením na dítě. Vychovatel má na starosti veškeré chovancovy styky s vnějším světem. Spíše ho chrání před stykem s ostatními. Vychovatel je předem připraven, jak má mluvit a co má dělat. Jde o jakési předem připravené divadélko, jen Emil se neúčastní těchto divadelních scén. Toto prostředí je spíše umělé než přirozené. Rousseau si je vědom odpovědnosti vychovatele za výchovu chovance, a tak veškeré okolnosti musí mít ve své moci. Dítě má své zvláštní způsoby vidění světa, specifické rysy myšlení. Mimořádný důraz byl kladen na všestranné poznání dítěte. Vychovatel má vyčkávat, jaké pudy a náklonnosti se v Emilovi probudí, a má poskytnout možnost, aby se mohly využít.

*„Každý duch má svůj zvláštní způsob, kterým je třeba jej vychovávat... Muži opatrný, pozoruj dlouho přírodu, prozkoumej dobře svého chovance, než mu řekneš první slovo: Nech nejprve se ukázati klíčící sémě jeho povahy, co možná v největší volnosti, neomezuj je v ničem, abys sémě to viděl celé.“*¹⁰¹

¹⁰⁰ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 86.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 86.

4. VÝCHOVA JAKO PRŮSEČÍK PARADOXŮ A PROTIKLADŮ U J. J. ROUSSEAU

Rousseauův život lze přirovnat k jeho myšlení, nelze ho však shrnout do jednoho určitého celku, protože musíme přihlédnout k rozmanitosti východisek, z kterých čerpá. Rousseauovo dílo bylo protestem proti rostoucímu odcizení člověka a jeho rozpolcenosti, současně se staví proti nepřirozené výchově, která neakceptovala vývoj přírody a člověka. „Syn přírody“ řeší problémy člověka a výchovy. V oblasti výchovy můžeme o Rousseauovi mluvit jako o jednom ze zakladatelů filosofie výchovy, podobně jako u Komenského, avšak u každého je udáván jiný tón, tyto myslitele zároveň sjednocuje civilizační a humanistický záměr. Část Rousseauova díla má náznak filosofického záměru, přesněji se jedná o filosoficko–antropologický záměr.

Otázky výchovy nejsou v některých pasážích řešeny uspokojivě, ocitáme se na „tenkém ledě“. Příkladem může být pokus o periodizaci vývoje a výchovy dítěte, zejména jednostrannost při určení rozmezí předškolního a mladšího věku (2.–12. rok). V této periodizaci je zaměřena výchova dítěte jen na rozvoj smyslů. S rozumovou a pracovní výchovou se začíná až od 12 let. Dalším paradoxem je, že pro výchovu Rousseau volí „*bohatého: budeme alespoň jisti, že jsme udělali o jednoho člověka více, kdežto chudák se může státi člověkem sám sebou. Chudý nepotřebuje výchovy; jeho stav sám obsahuje v sobě výchovu nucenou...*“¹⁰² Chovanec musí být řadně urostlý a zdravý. „*Nevzal bych si na starost dítěte chorobného a nezdravého, i kdyby se mělo dožítí osmdesáti let. Nechci chovance, který bude navždy neužitečen sobě i ostatním, který se jedině zabývá sebezachováním, a jehož tělo jest na škodu výchově duše.*“¹⁰³ J. J. Rousseau oslavoval matku jako nejpřirozenější vychovatelku dítěte, avšak Emila dává do rukou vychovatele (Emil nemá matku). Vychovatel nemá právo dítě k učení a k práci přinutit, avšak Emila spoutá lstí, připravenými divadelními scénami. Celý výchovný proces je již dopředu připraven, tzn. jsou určeny podmínky výchovy.

¹⁰² ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 29.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 30.

Svobodná výchova je za těchto daných podmínek jakýmsi „snem“. Ovšem Rousseau oponuje, že má-li být vychovatel plně odpovědný za výchování dítěte, musí mít i všechny okolnosti pod svou kontrolou a ve své moci. Avšak podmínky jsou určeny a také je předurčeno soustavné vedení Emila vychovatelem, který ho má pouze přivádět na správnou cestu myšlení. Vychovatel je tak nucen „obelhávat“ dítě, dítě tak má pocit, že vše objevuje samo a ono mezitím žije v klamu. *„Kdybys mohl nečiniti ničeho a docílit, aby se nic nečinilo, kdybys mohl dovésti svého chovance zdravého a silného až do věku dvanácti let, aniž by dovedl pravou ruku svoji rozeznati od levé, hned při prvních tvých naučeních se oči jeho chápavosti otevřou; rozum nemaje předsudků ani zvyků, neměl by v sobě nic, co by v něm mohlo ničití účinek tvé péče. Brzy by se stal ve tvých rukou nejmoudřejším člověkem; a počav tím, že jsi nečinil nic, byl bys vykonal zázrak ve výchově.“*¹⁰⁴

Toto pojetí výchovy může hraničit s pedocentrismem či volnou výchovou (Emil nemá žádné omezení, autoritu, ...), avšak jde o proces protestu proti nesvobodě dítěte a proti spoutávajícímu středověkému přístupu k výchově. Jádrem pedagogického působení se stal nový individuální přístup k dítěti. V Rousseauově díle najdeme trhliny a rozpory. *„...vnitřní logika systému není pro něj to hlavní. Je přebohatý proud invence, který tryská z jeho subjektu...“*¹⁰⁵ Rousseau svobodu zdůrazňuje pouze ve společenském seskupení, avšak sám oslavuje samotu a svůj vnitřní klid nachází v přírodě, bez lidí. Pro rozdvojenost myšlení nacházíme i vysvětlení – Rousseauovy spisy jsou výplodem jeho nestálé povahy a duševního poblouznění. Odmyslíme-li nadhodnocení a idealizaci dítěte ve výchovném procesu, pronikneme k samotnému bytostnému jádru a hlubokému smyslu výchovných myšlenek. Takto popisovaná výchova dítěte v Emilovi je nemožná a neuskutečnitelná, avšak obsahuje tolik nových popudů, že přetvořila celou výchovu pozitivním směrem, např. člověk nemá být

¹⁰⁴ ROUSSEAU, J. J. *Emil čili O vychování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. 85–86.

¹⁰⁵ MÁCHA, K. *Jean-Jacques Rousseau*. 1. vyd. Brno : Petrov, 1992. s. 42.

vychován tvrdou výchovou, nemá být k ničemu nucen a nesmí předem nést břemeno viny. Tyto myšlenky vzbudily v tehdejších kruzích učitelů nebyvalou pozornost. Rousseau zde vyjádřil své názory, které už od mládí promýšlel. Názory neobvyklé, někdy až kuriózní. Musíme vzít v úvahu, v jaké době Rousseau výchovné myšlenky publikuje, zdaleka ještě nežijeme ve „století dítěte“. V osmnáctém století je dítě buď dekorací bohatých nebo přítěží chudých.¹⁰⁶ Není na místě hledat, kde a v čem si výchovný proces odporuje, co je možné a nemožné. Rousseau dával poselství dalším generacím a zaměřoval se na budoucnost. „*Lidstvo je jako strom, jehož kořeny tkví v minulosti zúrodněné prací tisíce generací, a jehož kmenem je přítomnost; jeho větve, živené šťávami kořenů i kmene, se pnou do budoucnosti – kam a jak daleko, to nevíme.*“¹⁰⁷ Rousseauovy myšlenky se staly něčím novým, impulzivním a vyzývajícím k zamyšlení. Rozporuplnost autorových filosoficko – výchovných myšlenek souvisí s jeho pohnutou životní dráhou a duševním stavem.

Jean Jacques Rousseau se narodil 28. 6. 1712 v Ženevě. Otec Izák Rousseau pracoval jako hodinář a matka Zuzana Bernardová oplývala krásou a moudrostí. Kvůli vzájemné lásce se otec vrátil z Cařihradu, kde se učil hodinářem. „*Smutným plodem tohoto návratu jsem byl já. O deset měsíců jsem se narodil neduživý a chorý. Matku stálo moje zrození život a bylo první z mých neštěstí.*“¹⁰⁸ Matka během porodu zemřela a tato událost ovlivnila další duševní vývoj Rousseaua. Veškerá výchova Jeana zůstala v rukách otce. Již od útlého dětství ho otec uváděl do literatury. Knihy Rousseaua velice zaujaly a bez ustání dokázal číst celou noc. Dětská duše udiveně pozoruje rozdíl mezi světem knih a skutečností, ještě dlouho je dítětem. To se projeví i v Rousseauově osobnosti – např. rozplakat se nad silným citovým zážitkem mu není cizí. Tak plynou léta dětství a z malého hochy je něžný, jemný, dobře rostlý jinoch s čistou a

¹⁰⁶ NOVÁK, J. Předmluva, In *Emil čili O výchování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s.CXXXII

¹⁰⁷ NOVÁK, J. Předmluva, In *Emil čili O výchování*. I. díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. s. CLXX.

¹⁰⁸ ROUSSEAU, J. J. *Vyznání*, 3. vyd. a v Odeonu první. Praha : Odeon, 1978. s. 21.

nezkaženou duší. Ovšem je velice špatně vybaven pro samostatný život ve skutečném světě. Rousseauův otec se podruhé oženil a svého syna poslal na vychování pod dohled faráře Lamberciera. Tím ztrácí kontrolu nad svým synem a prakticky mu je jedno, co s ním bude. Společně se svým bratrancem byli vychováni farářovou sestrou, která nešetřila obvyklými dobovými tresty. I tato negativní zkušenost Rousseauovi na sebevědomí nepřidala a začal se uzavírat do sebe. „*V této okolnosti budou pozdější psychologové a psychiatři, pitvající život „psychopata Rousseaua“, spatřovat základ jeho „juvenilního masochismu“.*¹⁰⁹ Rousseauův život ho přivádí do Annecy, kde se mu dostalo přijetí u paní de Warens. Toto setkání bylo osudové a toto období rozhodlo o Rousseauově povaze. „*Viděl a našel v ní nejen ženu, ale také učitelku, pečovatelku, tak trochu toužil i po tom, zažít konečně kouzlo mateřské lásky.*“¹¹⁰ V tomto okamžiku u Rousseaua dochází k obratu ve víře. Rousseau je hluboce věřící člověk. Avšak jeho náboženství je založeno na citu. Právě cit mu říká, že Bůh je. Více pro něj není určující a více vědět není ani možné. Dále se vydává do útulku pro výchovu katechumenů v Turíně, kde se soustředí na vyznání katolické víry. Jednalo se o kurz základního křesťanského vzdělání, „*jehož výsledkem bylo udělení křtu a propuštění do praktického života*“.¹¹¹ A tak se po delším putování dostal mezi sobě podobné tuláky, co hledali své místo ve společnosti, tedy mladé a nezařazené. Dále se Rousseau pokouší studovat literaturu a hudbu. Novým působištěm a východiskem k životu se mu stávají dlouhé procházky na úpatí savojských hor. Sbírá inspiraci pro svou filosofii, o které zatím sám „netuší“. Začíná si uvědomovat „*celkový rozdíl mezi reálným sociálním světem a mezi jeho vlastní, osobní, lidskou konstrukcí člověka, jak si ji vytvořil na svých osamělých procházkách*...“¹¹² Rousseau se inspiruje v četbě. „*Knihomol Rousseau čte neustále v přírodě. Nestane se z něj proto ani školomet, ale na druhé straně ani pravý vzdělanec, je prostě svůj a všechna kritéria ... pramení jen z něho*

¹⁰⁹ MÁCHA, K. *Jean-Jacques Rousseau*. 1. vyd. Brno : Petrov, 1992. s. 14.

¹¹⁰ *Tamtéž*, s. 21.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 22.

¹¹² *Tamtéž*, s. 26.

samého. ¹¹³ Je na cestě hledání a tázání, představme si mladého člověka, který se rozhodl, ale ještě neví k čemu. Mladý muž žije ve snu a poznává společnost. Odmítaný snílek vyšachovaný na okraj společnosti, se náhle stává úběžníkem vyzývajícím k toleranci. Avšak jeho volání po návratu k přírodě nikdo neslyší, protože ho ani slyšet nechtějí.

Probouzí se v něm stále více myšlenkové poslání. Rousseau neustále potřebuje mít pocit, že je vyhledávaný a že se na jeho slova čeká. Avšak opak je pravdou. Aby mohl filosofovat, je zapotřebí vyjít na procházku a užívat samoty. Filosofie se mu jeví jako náboženství ducha. Samota se mu zdá jako jediný možný prostor pro rozvoj jeho myšlenek. Rodí se v něm spisovatel, který inklinuje k morálním úvahám. Občas si přivydělává jako lokaj ve šlechtických domech, či opisovač not. V roce 1741 se vydává do Paříže, kde potkává, Terezu Levasseurovou, osudovou ženu svého života. Jejich setkání vyústilo v dlouhodobý životní svazek. Všech pět dětí, které spolu měli, dal do nalezince. *„Chápu, že výčitka, že jsem dal své děti do nalezince, snadno se zvrhla s trochou štvání ve výčitku, že jsem ničemný otec a že nenávidím děti. Zatím však je jisto, že k tomuto kroku mě nejvíce přiměl strach o jejich osud, v jiném směru pro ně tisíckrát horší a téměř nevyhnutelný.*“¹¹⁴

Rousseau nepocházel z bohatých poměrů, proto ho boj o denní chléb vyčerpával. Často psal v bídných poměrech a hlad byl jeho životní nepřítel. Sám nepoznal mateřskou lásku, rodinný život a detaily ve vývoji dětské duše. I to by mohly být důvody, proč odložil své vlastní děti.

Významná a vypovídající je příhoda, kdy Rousseau náhle onemocní a lékař ho propustil s tím, že jde o banální záležitost. Ale lékař příteli Diderotovi potají řekne, že je to závažné a že jeho příteli dává tak půl roku života. Diderot díky svému taktu sdělí Rousseauovi tuto skutečnost. Kupodivu, Rousseau se nezhroutil, ale vybičoval se ke svým životním výkonům, naplněn vědomím, že

¹¹³ MÁCHA, K. *Jean-Jacques Rousseau*. 1. vyd. Brno : Petrov, 1992. s. 27.

¹¹⁴ ROUSSEAU, J. J. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1992. s. 148-149.

musí zanechat stopu, než zemře. Rousseau také vzpomíná, jak ho zasáhla smrt jeho otce a jak ho fakt smrti srazil až na dno reality. Od té doby se vlastně cítil definitivně sám a pociťoval stopu smrti sám v sobě. Psychický stav se odráží i v práci. Cítí se osamělý, do samoty utíká před zkaženou společností, bohužel před sebou utéci nedokáže. *„Ten člověk žije i nežije ve své přítomnosti, je soustředěn jen do sebe, jeho vnitřní psychický svět udává rozměry euklidovskému prostoru, ve kterém tělo žije... V očích září intelligence, pohled je současně bázlivý i vyzývavý, měnlivě reagující na podněty okolí... Stále vyčkává, odkud bude napaden.“*¹¹⁵

Rousseau trpí pocitem pronásledování, bludným vědomím, pocitem neuznání a křivdy. Přeceňuje význam své osobnosti a současně se zhoršuje už předtím narušený stav jeho duševního zdraví. Rousseau trpí paranoiou, duševní chorobou projevující se patologickou podezíravostí, nedůvěrou k okolí, vztahovačností a neustálou snahou o sebe-obhajobu. Duševní útrapy, které zakoušel, přinesly „plody“ v podobě deseti úvah, až posmrtně vydaných jako Dumy samotářského chodce. Hrdinou svého díla je sám Rousseau – ovšem Rousseau jako individuum odsouzené a zavržené společností. Pojetí chůze a chodce tu úzce souvisí s pojetím separace individuality na sklonku života. Oddělení a odloučení je výslednicí vnějšího tlaku i osobního rozhodnutí. Akt chůze se rýsuje jako jiný čas a prostor života – Rousseau coby postava díla chodí s určitým záměrem na procházky, ale v souběžném a přeneseném smyslu jde opuštěn sám tímto svým životem. Je chodcem-psancem, nikoli však duševně prázdným ani smyslově otupělým jedincem, který kráčí, aniž by věděl jak a proč. Rousseau na procházkách prostorem i vlastním nitrem by mohl být chápán jako osoba unikající tíži svého společenského stavu v aktu chůze. Životní křivka kolísá, čas života má pro něj existenciální hodnotu, neztrácí jej.

¹¹⁵ MÁCHA, K. *Jean-Jacques Rousseau*. 1. vyd. Brno : Petrov, 1992. s. 8.

ZÁVĚR:

Zamýšlíme-li se nad životem a dílem J. J. Rousseaua, musíme mít na paměti, že boj je jeho životním heslem. Rousseau se vydává bojovat za uznání autonomie dětského světa a práv dítěte. Zdůrazňuje přirozený vývoj a vnitřní rozvoj člověka. Dále se v bitvě střetává s moderní zkaženou společností, která opovrhuje původní přirozeností člověka. Pro zajištění dočasného „míru“ Rousseau volá po návratu k přírodě, k původnímu přirozenému stavu, kde si lidé byli rovni a svobodni. Ovšem jeho snaha je marná, volání nikdo neslyší.

Vášnivý bojovník se nevzdává a výchovu volí jako prostředek proměny člověka a jako návrat k původnímu určení. Výchova má směřovat k tomu, aby se člověk stal člověkem. Má jít o přirozenou formaci člověka spojenou se svobodnou výchovou, zaměřenou na individuální potřeby a spontánní rozvoj dítěte.

Otázky výchovy a výchova spojená s filosofickými úvahami je téma aktuální a vyzývající k zamyšlení. Oblast výchovy je velice široká a vše nebylo možné do hloubky obsáhnout. Problematikou výchovy bych se ráda zabývala i v budoucím studiu a toto téma dále zpracovávala a rozvíjela.

BIBLIOGRAFIE:

- Primární literatura:

ROUSSEAU, J. Jacques. *Emil čili o vychování*. 1.díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. 249 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *Emil čili o vychování*. 2.díl. Praha : Dědictví Komenského, 1910. 471 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha : Svoboda, 1949. 119 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Český Těšín : Linhart, 2002. 151 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989. 292 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *Vyznání*. Praha : Odeon, 1978. 544 s.

ROUSSEAU, J. Jacques. *Dumy samotářského chodce*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. 169 s.

- Sekundární literatura:

CACH, Josef. Rousseauovské paradoxy. In *Pedagogická orientace*, 2003, č. 3, s. 111-113.

ISSN 1211-4669.

CACH, Josef. *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 158 s.

FOUCAULT, M. Co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 363-379. ISSN 0015-1831.

FURET, Francois. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno : Atlantis, 1994. 270 s. ISBN 80-7108-089-6.

KANT, I. Odpověď na otázku: co je osvícenství? In *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI, č. 3, s. 381-391. ISSN 0015-1831.

KOŤA, J. Pedagogika a její vědní profil. In *Pedagogika pro učitele*, Praha : Grada, 2007. s. 49-67. ISBN 80-2471-734-4.

MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno : Petrov, 1992. 119 s. ISBN 80-85247-33-X.

MICHÁLEK, Jiří. *Topologie výchovy*. Praha : Oikoymenh, 1996. 92 s. ISBN 80-86005-01-1.

PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 1997. 65 s. ISSN 0862-4461.

PECHAR, Jiří. Současné pohledy na Rousseaua. In *Filosofický časopis*, 1994, č. 2, s. 225-245. ISSN 0015-1831.

PEŠKOVÁ, Jaroslava., ŠEVČÍK, Oldřich. *Filosofie-kultura-civilizace*. 1. vyd. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1997. s. 97- 114. ISBN 80-86039-17-X.

STIBRAL, Karel. Jean Jacques Rousseau a novověké vnímání přírody. In *Estetika*, 2003, č. 1/2, s. 27-39. ISSN 0014-1291.

STÖRIG, J. S. *Malé dějiny filosofie*. 4. vyd. Praha : Zvon, 1995. s. 261-274. 80-7113-115-6.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení : Od Thaleta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha : Paseka, 2006. s. 335-358. ISBN 80-7185-819-6.

- Přehledová literatura:

RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II : Od Newtona po Rousseaua*. Praha : Oikoymenh, 2004. s. 483-520. ISBN 80-7298-109-9.

SEZNAM PŘÍLOH:

PŘÍLOHA Č. 1- Rytina Baptise Michela / J. J. Rousseau v roce 1765

In: ROUSSEAU, J. J. *Vyznání*, 3. vyd. a v Odeonu první. Praha : Odeon, 1978.

PŘÍLOHA Č. 1 - Rytina Baptise Michela / J. J. Rousseau v roce 1765

